

Kur'an'a GÖRE Dindarlığın Boyutları

Prof. Dr. Hüseyin PEKER*

Atıf / ©- Peker, H. (2012). Kur'an'a GÖRE Dindarlığın Boyutları, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12 (2), 41-49.

Özet- Kur'an insanı dindarlaştırmaya çalışan bir kitaptır. İlk insanın yaratılışından başlayarak, insan fıtratında yer alan özelliklerden, insanların inanç, düşünce, duygu ve davranışlarından, Peygamberlere yönelik tutumlarından, birbirleriyle iletişimlerinden, istek ve arzularından söz ederek, insanda bulunması ve bulunmaması gereken özellikleri belirtir. Böylece adeta dindar bir insan tipi ve dindarlık tipolojisi ortaya koyar. Kur'an'da vurgulanan mü'min, münafık, kâfir, müttaki, Salih, zalim, müşrik ve fâsık tipler, farklı dindarlık özelliğine sahip tiplerdir. Bu makalede, bütün bu tipler göz önünde tutularak, Kur'an'da yapılması istenen, insanda bulunması gereken ve yasaklanan, insanda bulunmaması istenen özelliklerden hareketle, Kur'an'ın öngördüğü dindarlık ve bu dindarlığın boyutları belirlenmeye çalışılmıştır. Kur'an'da ifadesini bulan dindarlığın altı boyutu olduğu anlaşılmaktadır: Bunlar; inanç boyutu, ibadet boyutu, ahlâk boyutu, düşünce boyutu, duygu boyutu ve bilgi boyutudur.

Anahtar sözcükler- Dindarlık, dindarlığın boyutları, Kur'an

Giriş

İnsanı diğer canlılardan ayıran en önemli özellik, onun inanan bir varlık oluşudur. İnsanın bütün davranışlarının arkasında bir inanç vardır. Tarihi ve sosyolojik araştırmalar insanların hayatında aynı şekilde dinle ilgili inanç ve ibadetlerin, dini ritüellerin de önemli oranda yer aldığını göstermektedir. Günümüzde de insanların dinle ilgili olumlu ya da olumsuz tutumları bulunmakta, dini konular onların zihinlerini meşgul ederek duygu ve davranışları üzerinde etkili olmaktadır. Dinsiz (ateist) olduğunu belirten kişilerde de kuşku-suz Tanrı'nın varlığını kabul etmeme yönünde zihinsel bir çaba vardır.

* Ondokuz Mayıs Üni. İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi Anabilim Dalı, e-posta: hpeker@omu.edu.tr

İnsanların dini kişiliklerine bakıldığında birbirinden çok farklı boyutların ve içeriklerin olduğu görülmektedir. Gerek inanç, gerek ibadet, gerekse dinin bireyin duyu ve davranışlarına yansımaları noktalarında oldukça çeşitlilik söz konusudur. Dinin bireye yansıyan yönleri, onun dindarlığının boyutlarını oluşturmakta, farklı dini kişilikler ise dindarlık tipleri olarak nitelendirilmektedir.

Bu makalede önce dindarlık ve boyutları hakkında kısaca bilgi verilecek, sonra Kur'an'a göre dindarlığın boyutları açıklanmaya çalışılacaktır.

1. Dindarlığın Tanımı ve Boyutları

Dindarlık bireyin dini kabulleniş derecesini belirten bir kavramdır. Bireyin dini inancı, dine olan bağlılığı, dine verdiği önem, dini ve ahlâki uygulamaları dindarlığın göstergeleridir. Yani dindarlık, dinin bireyin hayatına yansımış halidir. İnanç, düşünce, duyu ve davranışlarında, kısaca hayatında dinin aldığı şekildedir. Kuşkusuz bu şekil, her bireyde farklı derecelerde, farklı içerikte ve farklı oranlardadır. Çünkü bireylerin zihinsel, duygusal, ahlâki ve dini gelişimleri, aile, grup, kitle iletişim araçları ve diğer çevresel etkenler, aldıkları eğitim, başlarından geçen olaylar, yaşantıları ve dini algılamaları birbirinden farklıdır. Bütün bunlar bireyin dindarlığını etkileyen faktörlerdir.

Hayat süreci içerisinde bireyin dindarlığı, yukarıda belirtilen faktörlere bağlı olarak sürekli değişiklik gösterir, sabit kalmaz. Bazen edinilen yeni bilgiler, şüphe ve tereddütlere, inançta zayıflamalara yol açar, bazen yaşanan travmatik olaylar bireyi ibadette bulunmaya, Allah'a daha çok yaklaşmaya, sığınmaya götürür.

"Dinin bireyin hayatında aldığı şekil" olarak dindarlık, bireyin zihin dünyasında, duygularında ve davranışlarında kendini gösterdiği için bugün dindarlık çok boyutlu olarak ele alınmakta ve incelenmektedir. Önceleri duyu ya da ibadet boyutuyla ele alınan dindarlık, günümüz din psikologlarınca insanın din kaynaklı bütün yönelimlerini kapsayacak şekilde değerlendirilmektedir. Dindarlığı çok boyutlu olarak tanımlayıp sistemleştiren ve daha çok kabul gören çalışma Glock ve Stark tarafından yapılmıştır.¹ Glock ve Stark dinin insana yansımalarının, yani dindarlığın beş boyutu olduğunu belirtmektedir. Bunlar, inanç, ibadet ve dini ritüellere katılım, duyu, bilgi ve etki (bireyin davranışlarına etkisi) boyutlarıdır. Ülkemizde kullanılan dindarlık ölçekleri daha çok bu boyutlar dikkate alınarak geliştirilmiş bulunmaktadır.

¹ Bkz.: Glock, C. Y., Stark, R., Religion and Society in Tension, Chicago: Rand McNally, 1965.

2. Kur'an'a Göre Dindarlığın Boyutları

Kur'an insanı eğitmeğe çalışan bir kitap olması nedeniyle onu bütün yönleriyle ve özellikleriyle ele alır, onun dindarlığını belirleyen unsurlara ve dindarlığın boyutlarına çok geniş olarak yer verir. Dindarlık karşılığında Kur'an'da "Birr" kelimesi kullanılmaktadır. Bu kelime iyilik anlamına da geldiği için Kur'an'da bazı ayetlerde iyilik anlamında kullanılmıştır.² Dindarlık anlamında kullanılan ve dindarlık boyutlarına genişçe yer verilen Bakara sûresinin 177. Ayetinin anlamı şöyledir:

"Yüzlerinizi doğuya ya da batıya çevirmeniz dindarlık değildir. Asıl dindarlık şu kimsenin yaptıklarıdır ki; Allah'a, ahret gününe, meleklerle, kitaba ve Peygamberlere inanır. Malını seve seve yakınlarına, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilenenlere ve esaretten kurtarmaya harcar. Namazı kılar, zekâtı verir. Sözleştiğinde sözünü yerine getirir. Sıkıntıda, darda ve felâket anlarında sabır gösterir. İşte onlar doğru olanlardır ve işte onlar Allah'ın buyruklarına karşı duyarlı davrananlardır."

Bu ayette şu dindarlık boyutlarının yer aldığı görülmektedir:

1.İnanç boyutu: Allah'a, ahret gününe, meleklerle, kitaba ve Peygamberlere inanç.

2.İbadet boyutu: Namaz kılma, zekât verme.

3.Ahlâk boyutu: Yakınlarına, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilenenlere yardım etme, sözünü tutma ve sabretme.

Yukarıdaki ayette belirtilen davranışlara Kur'an'ın farklı ayetlerinde çokça yer verilmektedir. Burada bu ayetleri ayrı ayrı belirtmeye gerek olmadığını düşünüyoruz. Bunlara Kur'an meallerinin fihristlerinden bakılabilir.

Ancak belirtilen boyutların kapsamı içerisine girecek şekilde Kur'an'da başka bir takım dini davranış ve özelliklerinin de bulunduğu, diğer ayetlerde bu farklı davranışlara yer verildiği görülmektedir. Örneğin, **inanç boyutunda** kitaba inanç derken, hem Allah tarafından Peygamberlere gönderilen diğer kitaplara inancın hem de Kur'an'ın Allah tarafından gönderilen bir kitap olduğuna inanmanın vurgulandığı başka ayetlerden de anlaşılabilir.³

² Bkz.: Bakara, 2/44; Mâide, 5/2; Mücadele, 58/9.

³ Bakara, 2/41,97; Âl-i İmran, 3/7; Nisâ, 4/82; Yûnus, 10/37-38.

İbadet boyutunda oruç tutma,⁴ hacca gitme,⁵ kurban kesme⁶ ve dua etme⁷ de yer almaktadır.

Ahlâk boyutunda ise, doğru konuşma,⁸ yalan konuşmama,⁹ dedikodu yapma,¹⁰ iftira atmama,¹¹ eksik ölçüp tartmama,¹² adil olma,¹³ ana babaya güzel davranma,¹⁴ güzel söz söyleme,¹⁵ hak yememe,¹⁶ haksızlık yapmama,¹⁷ haksızlık yapanlara destek olmama,¹⁸ İyiliği önerip kötülüğü yasaklama,¹⁹ iffetli olma,²⁰ kaba hareket etmeme,²¹ kibirli olmama,²² mütevazi olma, cimri olmama,²³ cömert olma, şükretme²⁴ gibi davranışlar bulunmaktadır. Bunların yanında toplumsal ilişkiler çerçevesinde yapılması yasaklanan davranışların da ahlâk boyutu içerisinde yer almasının daha uygun olacağını söyleyebiliriz. Örneğin, içki içme,²⁵ kumar oynama,²⁶ fala bakma,²⁷ hırsızlık yapma,²⁸ zina işleme,²⁹ adam öldürme³⁰ gibi davranışlar Kur'an'da şiddetle yasaklanmaktadır.

⁴ Bakara, 2/183-184.

⁵ Bakara,2/196-197.

⁶ Bakara, 2/196.

⁷ Araf, 7/55-56; Mü'min, 40/60.

⁸ Nisâ, 4/9; Hûd, 11/112; İsrâ, 17/80; Fussilet, 41/30.

⁹ Âl-i İmrân, 3/61,75,78,94; Nisâ, 4/50; Maide, 5/42; Tevbe, 9/42; Nahl, 16/105; Kehf, 18/5 ve başka bir çok ayet.

¹⁰ Hucurât, 49/12; Kalem, 68/11; Hümeze, 104/1.

¹¹ Nisâ, 4/20, 112; Âraf, 7/152; Nûr, 24/11-14; Furkân, 25/4; Ahzab, 33/58; Câsiye, 45/7.

¹² Âraf, 7/85; Hûd, 11/84-85; İsrâ, 17/35; Şuarâ, 26/181-183; Rahmân, 55/8-9; Mutaffifin, 83/1-3.

¹³ Nisâ, 4/3,58,127,135; Mâide, 5/8, 42; En'âm, 6/152; âraf, 7/29, 159; Yûnus, 10/54; Nahl, 16/90.

¹⁴ Bakara, 2/83; Nisâ, 4/36; En'âm, 6/151; İsrâ, 17/23; Meryem, 19/14,32; Ankebût, 29/8; Lokman, 31/14.

¹⁵ Bakara, 2/83, 263; Nisâ, 4/5, 8; İsrâ, 17/53; Fussilet, 41/33.

¹⁶ Nisa, 4/161.

¹⁷ İbrahim, 14/27; İsrâ, 17/99; Kehf, 18/87; Enbiyâ, 21/11,14.

¹⁸ Hûd, 11/113.

¹⁹ Âl-i İmran, 3/110.

²⁰ Nûr, 24/30-31.

²¹ Âl-i İmran, 3/159.

²² Âraf, 7/146; Nahl, 16/23; İsrâ, 17/37.

²³ İsrâ, 17/29; Furkan, 25/67.

²⁴ Nisa, 4/147; Secde, 32/9; Ahkaf, 46/15.

²⁵ Bakara, 2/219; Maide, 5/90-91.

Kur'an'da çokça vurgulanan mü'minlerin, münafıkların, kâfirlerin, müttakilerin ve zalimlerin özelliklerine bakıldığında, tenkit edilen ve övülen davranışlar dikkate alındığında dindarlığın şu boyutlarının da olduğu anlaşılmaktadır:

4.Düşünce boyutu: Allah'ın varlığını düşünme, insanın kendi yaratılışı, hayvanlar ve tabiat olayları üzerinde düşünme, tutum ve davranışlarını düşünme.

Kur'an bireyin düşünmesi, aklını kullanması üzerinde çok durur. Düşünmeden, muhakeme etmeden hareket edenleri eleştirir. İşte bir örnek: *"Siz insanlara iyi olmalarını öğütlerken, kendinizi bunun dışında mı tutuyorsunuz? Üstelik kitabı da okuyorsunuz! Siz aklınızı hiç kullanmıyor musunuz?"*³¹

Kur'an insanın hem yaptıklarını değerlendirmesini ve yapacakları üzerinde düşünüp öyle davranmasını ister hem de tabiatta ve çevresinde olup bitenler üzerinde düşünüp onlardan Allah'ın varlığına, gücüne ve kudretine dair anlamlar çıkarmasını ister. Şöyle örnekler verir: *"O'dur, yeri genişletmiş olan. Orada dağlar yerleştirip nehirler akıtan. Her üründen iki cins oluşturan. Gündüzü geceyle kaplayan. Kuşkusuz bunlarda düşünen bir topluluk için kesinlikle alınacak dersler vardır."*³²

*"Rabbin bal arısına şu içgüdüğü verdi: 'Dağlarda, ağaçlarda ve hazırlanmış çardaklarda yuvalar edin! Sonra her çeşit üründen ye ve uysal olarak Rabbinin yollarını izle! Onların karınlarından insanlar için şifa olan, çeşitli renklerde bal çıkmaktadır. Kuşkusuz bunda, düşünen bir toplum için alınacak dersler vardır."*³³

Hz. İbrahim'in tabiat varlıkları (yıldız, ay ve güneş) üzerinde düşünerek, akıllı yürüterek tek Allah inancına ulaşması, bir örnek olarak Kur'an'da sunulmaktadır.³⁴

Aklını kullanmadan, düşünmeden hareket edenler, Kur'an'da sağır ve dilsiz olarak nitelendirilmektedir.³⁵ Kendisine intikal eden ya da karşılaştığı bir şeyi değerlendirme-

²⁶ Bakara, 2/219; Maide, 5/90-91.

²⁷ Maide, 5/3,90.

²⁸ Maide, 5/38; Mümtehine, 60/12.

²⁹ Nisa, 4/15-16; İsrâ, 17/32; Nûr, 24/2-3; Mümtehine, 60/12.

³⁰ Bakara, 2/178; Âl-i İmran, 3/112; Nisa, 4/92; Maide, 5/32.

³¹ Bakara, 2/44.

³² Ra'd, 13/3.

³³ Nahl, 16/68-69.

³⁴ En'âm, 6/76-79.

den, akıl yürütmeden, körü körüne ona uyan insanların tutumunun yanlışlığı bir ayette şöyle belirtilmektedir: *“Onlara, ‘Allah’ın indirdiğine uyun!’ denildiği zaman onlar, ‘hayır; biz atalarımızın üzerinde bulunduğu yola uyarız’ derler. Peki ama ya ataları, akıllarını kullanmayan, doğru yolda olmayan kişiler idiyseleler?”*³⁶

5.Duygu boyutu: Allah’a teslimiyet ve bağlılık,³⁷ en çok Allah’ı sevmeye³⁸ ve en çok da Allah’tan korkma,³⁹ Peygamberi⁴⁰ ve mü’minleri⁴¹ sevmeye, hatalı davranışlarından pişmanlık duyma ve tövbe etme,⁴² ümitvar olma⁴³ gibi temel duygular inanan kişilerin özellikleri olarak Kur’an’da vurgulanmaktadır.

Hz. İbrahim’in Kur’an’da belirtilen bir duası şöyledir: *“Rabbimiz! Bizi sana teslim olanlar yap! Soyumuzdan da Sana teslim olacak bir millet yarat!”*⁴⁴ *“Rabbi ona, ‘Bana teslim ol!’ dediğinde, ‘Alemlerin Rabbi’ne teslim oldum’ demişti. İbrahim bunu çocuklarına da öğretmişti. Aynı şekilde Yakub da, ‘evlatlarım! Allah dini sizin için seçti. Siz de sadece O’na teslim olarak can verin!’ diye önermişti.”*⁴⁵

Zaten İslam kelimesinin bir anlamı da teslimiyeti ifade eder. Müslüman, Allah’a teslim olan demektir.

Enfal sûresi 2. Ayette Mü’min’in duygusal durumu şöyle bir örnekle anlatılmaktadır: *“Kuşkusuz inanan kişilerin, Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir. Kendilerine Allah’ın ayetleri okunduğu zaman, imanları güçlenir ve onlar Rablerine dayanır, güvenir.”*

6.Bilgi boyutu: İnsanın yaratılışıyla ve özellikleriyle ilgili, hayatın anlamıyla ilgili, ibadetlerle ve kişiler arası ilişkilerle ilgili bilgiler.

³⁵ Enfal, 8/22; Yûnus, 10/42.

³⁶ Bakara, 2/170.

³⁷ Âl-i İmran, 3/20, 43, 52, 84, 102; Nisa, 65, 125; Maide, 5/111 ve daha pek çok ayet.

³⁸ Bakara, 2/165.

³⁹ Nisa, 4/77; Maide, 5/23, 28, 44, 94; Enfâl, 8/48; Tevbe, 9/13, 18 ve başka birçok ayet.

⁴⁰ Ahzab, 33/6, 21.

⁴¹ Haşr, 59/9-10

⁴² Bakara, 2/37, 54, 222; Âl-i İmran, 3/89-90, 128; Zümer, 39/53; Nûh, 71/28 ve daha pek çok ayet.

⁴³ Âraf, 7/56; Hicr, 16/56.

⁴⁴ Bakara, 2/128.

⁴⁵ Bakara, 2/130-131.

Kur'an insanın hayatla ilgili temel bilgilere sahip olmasını istemektedir. Önce insandan şunları bilmesini ister: Senin atan Hz. Adem ve onun eşidir.⁴⁶ Hz. Adem de topraktan yaratılmıştır.⁴⁷ Bütün insanlar Hz. Adem'in soyundandır. Irklar ve kabileler, aranızda daha iyi anlaşmanız, birbirinize yakınlık duymanız içindir.⁴⁸ Hiçbir ırkın ve doğuştan getirdiği özelliklere bağlı olarak hiçbir kişinin diğerine üstünlüğü yoktur. Üstünlük ancak takvadır.⁴⁹ Yani, Allah'ın emirlerine karşı duyarlı hareket etmek ve onları yerine getirmeye çalışmakla elde edilir. Böyle bir bilgi kuşkusuz insanın dindarlık algısını etkileyecek ve onun diğer insanlara ve diğer toplumlara karşı tutumunun şekillenmesinde rol oynayacaktır.

Yine Kur'an insanın şunları bilmesini ve ona göre hareket etmesini ister: Dünya hayatı bir imtihandır.⁵⁰ İnsan dünyada iyi ile de kötü ile de denenmektedir.⁵¹ Öldükten sonra yeni bir hayat başlayacak ve insanın dünyada yaptıkları değerlendirilerek orada ya cennette ödüllendirilecek ya da cehennemde cezalandırılacaktır.

Kur'an'da ibadetlerle ilgili, hangi ibadetin nasıl yapılması gerektiği ile ilgili genel bir çerçeve sunulmakta, detaylar Hz. Peygambere bırakılmaktadır.

Ayrıca Kur'an toplumsal ilişkiler ve iletişim konularında bilgiler verir, çeşitli durumlarda insanın nasıl hareket etmesi gerektiğini Peygamberlerden de örnekler vererek anlatır ve bu doğrultuda bir dindarlık oluşturmak ister.

Yukarıda altı boyut şeklinde belirlediğimiz dindarlığın boyutlarını Kur'an, temelde iki boyut olarak birçok ayette vurgular. Bunlardan birincisi inanç boyutu, ikincisi de Salih amel, yani inancıyla uyuşan davranışlarda bulunma boyutudur.⁵² Kur'an'a göre amel kelimesi bilinçli olarak yapılan bütün hareket ve eylemleri, düşünce ve duyguları kapsar. Ayetlerde çoğul olarak kullanılan "salihât" kelimesinin kökü ise, sulh ve barış anlamına gelmektedir. Dolayısıyla Kur'an'da birçok ayette geçen "amilü's-salihât" kavramı, kişinin kendisiyle, Allah'la ve çevresiyle uyumlu her düşüncüyü, her davranışı, her eylemi, her aktiviteyi kapsar. Yani, kişinin inancıyla uyumlu, fitratına uygun davranışları, diğer insanlarla ilişkile-

⁴⁶ Nisa, 4/1.

⁴⁷ Âl-i İmran, 3/59; Arâf, 7/12; İsrâ, 17/61.

⁴⁸ Hucurât, 49/13.

⁴⁹ Hucurât, 49/13.

⁵⁰ Mülk, 67/2.

⁵¹ Enbiyâ, 21/35.

⁵² Bkz.: Bakara, 2/25, 82, 277; Âl-i İmran, 3/57; Nisa, 4/57, 122; Asr, 103/3 ve başka pek çok ayet.

rinde İslam ahlâkının değerleri doğrultusundaki hareketleri, Allah'ın emir yasaklarına uygun uygulamaları bütünüyle Salih ameldir.⁵³

Ancak Salih amel olarak ifade edilen davranışları özelliklerine göre yukarıdaki gibi gruptamanın mümkün olduğu ve böylece daha belirgin bir anlam sağladığı için Kur'an'a göre dindarlığın boyutlarını iki değil de altı boyut olarak belirlemiş olduk.

Kur'an üst düzey dindarlığa sahip kişiyi Müttaki ve Salih kişi⁵⁴ olarak isimlendirmektedir. Allah'ı kabul etmeyen, Allah'ın emirlerini dikkate almayan kişiyi ise zalim olarak nitelendirmektedir.

Sonuç

Kur'an'ın insanı, inanç, düşünce, duygu ve davranışlarıyla bir bütün olarak ele aldığı görülmektedir. Akıl, kalp ve davranış üçgeninde insanın özelliklerinin şekillendiğini anlatmaktadır.

Temelini Allah, ahiret, melek, Peygamber ve Kur'an inancının oluşturduğu dindar kişilik yapısının diğer boyutlarını da ibadetler, ahlâki davranışlar, düşünerek, aklını kullanarak hareket etme, Allah'a teslimiyet ve bağlılık gösterme, Allah'ı, Peygamberi ve mü'minleri sevmeye, hatalı davranışlarından pişmanlık duyarak tövbe etme, ümitvar olma, dünya hayatının imtihan olduğunu ve insanın iyi ile de kötü ile de denenebileceğini bilme oluşturmaktadır.

Son olarak Ülkemizde bir dindarlık ölççeği hazırlanırken Kur'an'da dindarlığın boyutları olarak vurgulanan bu özelliklerin de dikkate alınması gerektiğini belirtmek isteriz.

⁵³ Hüseyin Peker, *Son İlahi Mesaj Kur'an ve Açıklamalı Mealî*, Samsun, 2009, s.601 (Dipnot).

⁵⁴ Nisa, 4/34; Şuarâ, 26/83.

The Dimensions of Religiosity According to the Qur'an

Citation / ©-Peker, H. (2012). The Dimensions of Religiosity According to the Qur'an, *Çukurova University Journal of Faculty of Divinity* 12 (2), 41-49.

Abstract- *The Qur'an is the Book that tries to make people religious. Since the creation of the first human being, the Quran points out what kinds of features human beings should have or not by talking about the people in terms of the features that human beings have in nature, their faiths, thoughts, feelings, behaviors, attitudes towards to the prophets, relationship with each other, and their wishes and wants. Thus, it produces a type of pious human and the typology of religiosity. The Qur'an mentions some characteristics of human beings such as believer, unbeliever, hypocrite, pious, good, tyrant, and polytheist as various types of religiosity. This paper tries to set forth the required and forbidden features that human beings should take into consideration, and discusses the religiosity and its dimensions which the Qur'an recommends. It is understood that the Qur'an presents six dimensions of religiosity. These are the dimensions of faith, prayer, morality, thought, feeling, and knowledge.*

Key words- *Religiosity, dimensions of religiosity, Qur'an*